

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

נקודת מוצא חדשה לכללי הכתיב הלא־מנוקד*

מבוא

כללי הכתיב הלא־מנוקד נוסחו לפני עשרות שנים, והופצו בציבור בדרכים רבות. היום בידינו לבדוק עד כמה נתקבלו הכללים בין הכותבים, המדפיסים, הקלדנים, המורים והתלמידים, וראוי לנו לברר אילו פרטים נדחו מן השימוש ולהחליט אם ראוי לקיים היום את כל הכללים או להשמיט או לשנות כמה מהם.

הנוסח האחרון שהודפס מטעם האקדמיה יצא בתשמ"ה, ונכללו בו כמה שינויים קלים מן הנוסח שהוחלט עליו לפני כן. ראוי עוד להזכיר כי גם במקומות אחרים נתפרסמו כללי כתיב ללא ניקוד, כגון מטעם הצבא לשימוש אנשי הצבא וכגון במילון אבן־שושן, ולא בכול הולכים אלה בעקבות כלליה של האקדמיה.

עיון עקרוני באפשרויות להגיע לכתיב חד־משמעי של העברית במסגרת הכתיב הלא־מנוקד יראה כי אין לכך כל סיכוי. בכל זאת ראוי להציע ניסוח מחודש של כללים אלה, ואף להצביע על שיפורים קלים שכדאי להכניסם בכללים הקיימים, שכן שינוי מהותי של הגישה הכללית בציבור אינו נראה אפשרי בתנאים החברתיים הקיימים.

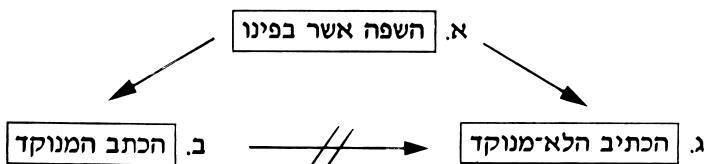
עיון בכללי האקדמיה יראה בנקל כי נקודת המוצא של הכללים היא הכתב המנוקד: המבקש לכתוב לפי כללים אלה חייב להיות בעל ידיעות בדקדוק ובניקוד. כבר בכלל א' נאמר "כל תנועה, שדינה להיכתב מלא בניקוד, נכתבת מלא...", ופירושו של דבר שהמשתמש חייב לדעת תחילה אם

* המחבר הציע את הכללים שלהלן לדיון באקדמיה, והם נדונו בוועדת הדקדוק של האקדמיה ביום כ"ה בתשרי התשנ"ב (3 באוקטובר 1991). עמדת הוועדה הייתה שאין לפתוח מחדש את הדיון בכללי הכתיב ואין לשנותם כיום, אך ניתן להציג את כללי הכתיב ולהורותם בדרכים שונות, ובלבד שהתוצאה הסופית (רוצה לומר כתיבו של הטקסט) לא תעמוד בסתירה לנוסח הרשמי של כללי הכתיב כפי שנתקבל במליאה. המערכת

המלה שלפניו, כשהיא מנוקדת, נכתבת בתנועה מלאה או לא. וכן בהמשך עליו לדעת מהו "המקור המוחלט של ל"י", או אם התנועה o שלפניו סימנה בניקוד קמץ-קטן או חטף-קמץ, וכיוצא באלה.

דומה שהנוסח הקיים של כללי הכתיב הלא-מנוקד שוב אינו מתאים לתנאי ימינו. אין אנו מכוונים את דברינו היום לקהל היוצא לכתוב טקסט חסר ניקוד כשהטקסט המנוקד עומד לנגד עיניו... כללי כתיב לא-מנוקד חייבים היום לצאת רק מנקודת מבטו של הדובר, ולא של המומחה לניקוד. אנו מכוונים את כללינו אל חברה של בני אדם שהשפה העברית מבוססת בפייהם ונשמעת באוזניהם; הכתב הלא-מנוקד הוא האמצעי היחיד, או העיקרי, לרישום השפה שבפייהם. ואילו הכתיב המנוקד הוא אמצעי נוסף ובלתי ידוע כמעט לרישום כזה. כללי הכתיב הנוכחיים מלמדים אותנו כיצד יש להעביר כתב מנוקד לכתב בלתי-מנוקד, כלומר להעתיק מן הבלתי-ידוע אל הידוע-בערך, וזוהי פעולה בלתי סבירה לחלוטין. תחת זאת שומה עלינו ללמוד לכתוב במישרין את המלים שאנו מכירים בדיבור.

השרטוט הבא ימחיש את הטענה:

הכללים הקיימים היום מנסים לקשר את **ב** ל-**א**, וללמד איך לכתוב את **ג** לפי **ב**, וזאת כש-**ב** כמעט אינו מוכר לציבור, וודאי שאינו ידוע כהלכה. אנו מבקשים כללים שיקשרו את **א** ל-**ג** בלי לעבור דרך **ב**, כלומר ללמד את הציבור לכתוב את **ג** ישיר לפי **א**.

הערות מקדימות

מן הנאמר לעיל עולה שיש מקום לשנות גם את מטבע השם "כתיב חסר ניקוד". השם הזה מציין שכתב זה לקוי במשהו, ומוטב שהשם לא יישא

אופי כזה. השם "כתיב מלא" אינו נכון, שהרי אינו משקף את האמת. לכן בחרנו להשתמש בשם הניטרלי: "הכתיב הלא־מנוקד".

הכללים שנוסחו להלן מכוונים למסור בנאמנות ובשלמות את כללי הכתיב של האקדמיה (על פי כללי הבררה), אבל על פי עיון בניסוחים אחרים של כללי כתיב ועל פי התרשמות באשר ל"התקבלות" או "אי התקבלות" כלל זה או זה בקרב הקהל, כלולות כאן גם כמה הצעות לסטייה מן הכללים כפי שנתקבלו בזמנו באקדמיה. כל הצעת שינוי מובאת לאחר ניסוח הכלל הקיים עצמו. נעיר מלכתחילה כי גם מי שאינו מוכן לקבל שום הצעה לתיקון הכללים, או מוכן לקבל רק כמה מהן, יוכל להסכים לקבלת הכללים המקוריים לפי הניסוח החדש המוצע כאן.

עוד יש להקדים ולהעיר כי הכללים הבאים אינם חלים על שמות פרטיים, שמות משפחה ושמות מקומות, כגון: **משה, יעקב, שלמה, פרעה, ירושלים, מצרים** (ראו סעיפים 2 ו־6 להלן).

הדחיפות שבניסוח מחודש

התפשטות המחשב האישי והתמלילים הבאים בעקבותיו יש בהם גם משום הזדמנות וגם משום סכנה לכללי הכתיב חסר הניקוד. ההזדמנות היא לגרום למחברי התמלילים ותכניות ההגהה למיניהן שיקבלו עליהם את משמעת כללי האקדמיה, ואז לא ירחק היום וכל כותב בתמלילן – עיתונאים, סופרים, מזכירות, כתבנים למיניהם ולבסוף גם תלמידים – יכתוב כפי שתדריך אותו תכנית התמלילן ותכנית ההגהה שלו. הסכנה היא שבעלי התמלילים לא יתחשבו בכללי האקדמיה הן משום שהם מנוסחים בדרך קשה ובלתי מובנת לציבור הן משום שיש בהם גם גזרות שאין הציבור נוטה לעמוד בהן. פגיעות מהותיות בלשון וב"רוח הלשון" לא יהיו גם אם פה ושם ישונו הכללים כדי להתאימם יותר למה שכבר נתקבל.

כללי הכתיב הלא-מנוקד

1. התנועה u

כאשר נשמעת במלה תנועת u – כותבים אותה ב־ו: שועל, פורים, שולחן, חוצפה, סולם, מחובר, פרוסה, דובון.

2. התנועה o

כאשר נשמעת במלה תנועת o – כותבים אותה ב־ו: שומרים, תינוק, יופי, טוהר, נוהל, חודשים, חודשיים, לשמור, במלוא כוחו. אבל במלים הבאות אין כותבים ו': אבדן, אמנם, אנייה, אפנה, בחזקה, חכמה, חמרה, טהרה, יזמה, למדה, למחרת, עצמה, ערמה, צהריים, קרבן, תכנה, תכנית.

הצעת-תיקון (1): להתיר כתיבת מלים אלה ב־ו: חוכמה, תוכנית וכו'. (כדי להקטין את עומס ה"יוצאים מן הכלל" ולשמור על הגייה נכונה). הערה: במלים הבאות (ובהן בלבד) כותבים א' במקום ו': זאת, לא, מאזניים, צאן, ראש, שמאל. וכן כותבים א' במקום ו' בכמה צורות פועל בעתיד המתחילות ב־ת', י', או נ', כאשר בצורת העבר הן מתחילות ב־א', כגון: תאבד, יאבד, נאהב, תאמרי, יאכלו וכדומה. במלים הבאות כותבים ה' במקום ו': פה, איפה, כה.

3. התנועה i

כאשר נשמעת במלה תנועת i – כותבים אותה ב־י' לפי הפירוט הבא:
א. כאשר ה־i היא התנועה האחרונה במלה, בין שהיא מוטעמת, כגון: כלבים, תפקיד, מיץ, זיפת (zift), נקי, ציר, צי, בין שאינה מוטעמת כגון: דברייד (= דְּבִירִיד), עלייד (= עֲלִיד), רגליים, ידיים.
ב. כאשר ה־i באה לפני עיצור שאחריו שומעים עוד תנועה, כגון: שירים, גילן, מילון, דיבור, ציפור, תינוק, סיבה, מסיבה, זיכרון, טיפש, כיסא, תיקח, ביקש. כך גם אם העיצור שאחרי ה־i הוא י': קיים (= קִים), צייר (= צִיר), דאייה (= דִּאִיָּה) וכך גם כאשר למלים כאלה נוספת הברה, כגון: זיכרונות (> זיכרון), טיפשות (> טיפש), כיסאות (> כיסא), תיקחו (> תיקח), ביקשו (> ביקש), קיימו (> קיים).
אבל

ג. אם העיצור שאחרי ה־i הוא י' ואחריו ו או ו – אין כותבים אות י' נוספת: דיון, קיום, נקיות, כיור וכדומה.

ד. פעלים כמו **הציע**, **הציל**, **הָכָה** כותבים בלא י'.
ה. כאשר שומעים תנועת e שהיא אחרונה במלה (כמו מגן, לב), אין כותבים י' גם בנטיית המלה שבהן שומעים i במקום e: **מגנים** (maginnim), **לבי**.

הצעת תיקון (2): להתיר כתיבת מלים אלה ב־י': **מגינים**, **ליבי**. (אין יסוד לתביעה שהכתיב של צורת היחיד צריך שיישמר גם בנטייה.)

ו. כאשר שומעים i לפני שני עיצורים שונים בלי רווח ביניהם אין כותבים י' כגון **הגדלנו** (higdalu), **התבלבל** (hitbalbel), **משרד**, **מפעל**, **לשמור**, **מנהל** (= מְנַהֵל, minhal), **שמרו** (= שְׁמְרוּ, šimru), **פרנס** (= פְּרָנָס, pirnes).

הצעת תיקון (3): כאשר יש חשש לדו-משמעות ראוי לאפשר כתיבת י', כגון: **מינהל** (לעומת מְנַהֵל), **שימרו** (לעומת שְׁמְרוּ), **פירנס** (לעומת פְּרָנָס, פְּרָנָס).

ז. אין כותבים י' במלים הקצרות **אם**, **עם**, **מן** (= מן) ולא במלת היחס **הזעירה מ** (מביתו, משם, מִדִּי). כן אין כותבים י' במלים **הנה** (= hinne) ו**מלה** (= milla).

4. תנועת e

כאשר נשמעת תנועת e, כותבים אותה ב־י' במקרים הבאים:

א. כשהתנועה e באה במקום i לפני העיצורים א' ה' ח' ע' ר', כגון: **ביאר** (כמו **בִּישַׁר**), **תיענש** (כמו **תִּכְבֹּשׁ**), **עירבון** (כמו **עִיזְבוֹן**), **גירושים** (כמו **גִּידוּפִים**), **ייהרס** (כמו **יִידָרַס**).

ב. בנטייה של שמות קצרים שיש בהם י' לפני העיצור האחרון, כגון **בית**, **מים**, **זית**, **ליל** וכדומה (בכולם ההברה הראשונה היא המוטעמת): **ביתו**, **מימיו**, **זיתים**, **לילות**.

ג. במלים הבאות: **זיעה**, **לידה**, **קיבה**, **ריאה**, **שינה**, **תיבה**.

הצעת תיקון (4): להתיר כתיבת מלים אלה בלי י'. (מלים אלה מצויות גם בכתיב ללא י', וראוי להקטין את עומס ה"יוצאים מן הכלל".)

ד. במלים **הישג**, **היתר**, **היקש**, **היצע**, **היטל** ודומיהן (כולן מתחילות בה"א שאינו מן השורש והן בעלות אותו המשקל).

ה. תנועת e אחרונה בצורות ריבוי נסמך תיכתב ב־י', וכן בצורות נטיית הריבוי, כגון **סוסי מרוץ**, **הרי הגליל**, **ילדיה**, **סוסינו**.

5. העיצור ו' (w)

א. כאשר נשמע העיצור ו' בתוך המלה ואין אחריו או לפניו u או o כותבים במקומו שתי אותיות ו', כגון: עוול, הוועד, מלווה (= milwe, mlawwe, וגם mluwwe) לוועידה, תקוות (= tiqwat, וגם tiqwat)

בכל מקרה אחר כותבים ו' אחת: ועד, ועידה, ושט.
דוגמות נוספות והסברים: מלווה (= mluwwe) – ה־u תיכתב ו' אבל העיצור ו' ייכתב ב־ו' אחת, מלווה, כי לפני העיצור ו' באה תנועת u. תקוות (= tiqwat) – ה־ו' הראשונה מייצגת את העיצור ו', אבל אחריה באה תנועת o, לכן הראשונה לא תיכתב בשתי אותיות, כלומר: תקוות. ווו – תוֹו, העיצור ו' הראשון אחרי ו' החיבור (האות הראשונה) נכתב באות ו' אחת, כי לפניו יש ו'. גם העיצור ו' האחרון במלה נכתב ב־ו' אחת, כי אחריו יש ו'.

ב. מלה המסתיימת ב־aw – הסיום נכתב יוֹ: פניו, ילדיו, עכשיו, סתיו. חוץ מאשר במלים בנות הברה אחת: קו, צו, תו.

6. העיצור י' (y)

א. כאשר נשמע העיצור י' (y) בתוך המלה ואין לפניו או אחריו u או o וגם אין אחריו ה' המסמנת a בסוף המלה – כותבים במקומו שתי אותיות י', כגון: בניין, מייפה, התיישב, חצייה (= חֲצִיָּה, החצי שלה, ה־ה' אינה מסמנת תנועת a, כי אם עיצור h) בעיית, בעייתי, צייר (= צִיֵּיר, חייט, תיישים, גייסות, לעומת איום (= אִים), חציו (= חציוֹ), מסוים (= מְסֻים) וכן: חיה (= חִיָּה), ראייה (= רִאִיָּה).

ב. כאשר העיצור י' בא בסוף מלה ולפניו תנועת a – יש לכתוב שתי אותיות י' גם בסוף המלה, כגון: דיי, ילדי (= יִלְדֵי), עליי (= עָלִי).

הצעת תיקון (5): לבטל כלל זה. (הכלל נדחה בציבור ונהוג רק בפרסומי האקדמיה).

אבל

ג. העיצור י' בראש המלה ייכתב ב־י' אחת גם אחרי מלת־שימוש זעירה, כגון: הילד, ויש, מיום, ליתוש, שיאמר, ביגון, כיום. (לא כך ב־ו' שבראש מלה, ראו סעיף 5).

ד. בשמות קצרים כגון בית, מים, זית, ליל, תיש, גיס (= גִּיס) וכן במלה שמים נכתבת י' אחת (ראו סעיף 24).

ה. י' אחת בלבד תיכתב בכל מקרה שלפניה יש י' (אין לכתוב יותר משתי אותיות י' סמוכות), כגון: ייפה (= יִיפָּה) יישיר (= יִישֵׁר).